

նող նաւերուն մէջ նետեց : Երբոր
գարձաւ գէպ 'ի փոքր Լսիա , պզտի
քաղքի մը տղաքը զուրանը ձեռուը-
նին կարդալով դիմացը ելան որ բըռ-
նաւորին սիրտը կակղցընեն . բայց
ան գազանը երբոր մտքերնին իմա-
ցաւ , հրամեց ձիաւոր զօրքերուն որ
բոլոր անմեղ տղաքը կոխկրուտելով
սպաննեցին : Երջապէս ետքի ան-
գամն էր որ Թաթարստան գարձաւ .
կարծես թէ կշտացեր էր արիւնով ,
յոգներ էր մարդ ջարդելով , ձանձ-
րացեր էր գեղեր քաղաքներ կործա-
նելով : Բայց չէ . փառասիրութիւնը
կշտանալ չունի . միտքը դրաւ որ Չի-
նացւոց վրայ վազէ , և ան ընդարձակ
երկրին ալ տիրէ : Չմեռը ցուրտ ատեն
ճամբայ ելաւ , սաստիկ ջերմէ բըռ-
նուեցաւ , ու 69 տարուան մեռաւ
1405ին :

Երսունըվեց որդիք ու թոռներ
թողուց , բայց ասոնք իրարու հետ
կուրտելով փճացան . միայն պզտի
որդւոյն Թաթաւորութիւն որ Շահ-
րուխ միրզա կըսուէր՝ հարիւր տա-
րիի չափ դիմացաւ , ետքը ան ալ ի-
րեք չորս տերութիւն բաժնուեցաւ :

Եր կարճ պատմութենէս ալ կիմա-
ցուի որ Էնկթիմուրը սոսկալի բըռ-
նաւոր ու մեծ աշխարհակալ եղած է ,
բայց խիստ գէշ Թաթաւոր , ամէնուն
սարսափելի և ամէնուն ատելի : Ինչ-
պէս որ ըսինք , ճշմարիտ խօսքը միշտ
կըսիրէ եղեր , թէ և իրեն նախատինք
մը երենայ : () ր մը քանի մը իշխան-
ներով բաղնիքի մէջ եղած ատենը , ու-
րախութեան համար Էհմէտ Կիրմա-
նի անունով բանաստեղծին կառաջ-
արկէ որ հոն եղողներուն մէյմէկ գին
կտրէ . անիկայ ալ ուրիշներուն գինը
կտրելէն ետքը՝ երբոր կարգը Էնկ-
թիմուրին կուգայ , « հրամանքիդ գի-
նը երսունըհինգ փող է » , կըսէ : Պա-
տասխան կուտայ Թաթաւորը թէ
« Ինչ կըսես . միայն աս վրայի դէն-
ջակս այդչափ կարժէ » : — « Ես ալ
անոր համար այդչափ գին կտրեցի
հրամանքիդ » , կըսէ , ու մեծ պարգև-

ներ կառնէ Թաթաւորէն :

Էնկթիմուրին մարմինը զմոսե-
ցին , ու եբենոս տապանով Սմըր-
ղանդ Թաղեցին . վրան ալ ազնիւ քար
մը ձգեցին , որ ոմանք յասպիս էր կը-
սեն , ոմանք ալ դեղթափ քար : Իրեք
հարիւր տարի ետքը՝ իրեն պէս բըռ-
նաւորին մէկն ալ , այսինքն Դահ-
մազգուլի խանը , ան գերեզմանը աւ-
րեց , ու վրայի քարը Էհհէտ տա-
րաւ :

Երսեն թէ Էնկթիմուր հայա-
ստանն ու Պարսկաստանը կողոպտե-
լու ատեն , որչափ որ գիրք գտաւ՝
Սմըրղանդ տարաւ , մեծ բերդի մը
մէջ պահեց , ու մեծամեծ պատիժներ
սպառնացաւ ով որ ան գրքերէն մէկ
հատը դուրս հանէ . իսկ ով որ ուզէ
կարդալ , ներս մտնէ ու քիչ մը ա-
տեն կարդալէն ետքը դուրս ելլէ .
բայց թէ արդեօք հիմա ալ աս գրք-
երը կան թէ չէ՝ որոշ տեղեկութի
մը չունինք :

ԱՇԽԱՏԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Էնգղիայոց Գերմանիէ ընդհանուր Վիճակը :

Իս. 29 ԷՍ որ աս Բազմավէպին յա-
ռաջաբանութեւ մէջ խոստացանք ,
ահա Եւրոպայի տերութեանց հիմա-
կուան ընդհանուր վիճակը կըսկսինք
ատեն ատեն նկարագրել՝ պարզ ու ան-
կողմնասէր և զգուշաւոր ոճով , ու միշտ
կըջանանք ստոյգ և վաւերական աղ-
բիւրներէ առնել մեր տեղեկութիւն-
ները : Ո՛ր և իցէ մարդ ալ երբոր
ուզէ Եւրոպայի տերութեանցը վրայ
մտածել , մէկէն 'ի մէկ միտքը իրեքին
կամ չորսին վրայ կերթայ . ուստի
մենք ալ ասոնց ամէն մէկուն վրայ
մէյմէկ քիչ տեղեկութիւն տալ ուզե-
լով , առաջ Էնգղիայէն կըսկսինք :

Էնգղիացւոց տերութիւնը գրեթէ
աշխարհքիս ամէն կողմը տեղ ունի , ու
ամէն կլիմայի բերք կըբերէ . գրեթէ
ամէն տեսակ կրօնք կայ մէջը , ամէն

տեսակ քաղաքական կառավարութիւն, և որ և իցէ գլխաւոր լեզու: Լճերիկային վրայ փորձելով իմացան անգղիացիք որ գաղթական՝ ըսածդ երբոր առաջ կերթայ՝ դիւրաւ ալ ձեռքէ կելլէ. աս բանս ուրիշ տէրութիւններն ալ հասկըցած են, բայց անգղիացիք աւելի տեղեակ կերեւան թէ նոր գաղթականներ ինչպէս հանելու է, ինչ կերպով զանոնք առաջ տանելու է քիչ ատենի մէջ, ինչպէս յանցաւորները գաղթական ընելու է, կամ վայրենիները հետզհետէ կրթելու է որ հինգած գաղթականները ձեռքէ ալ ելլեն նէ՝ նորերը անոնց տեղը բռնեն: Հիմակուան ատենս անգղիացիք եօթանասուն գաղթականէն աւելի ունին. անգաղար կըլըսուի որ նոր նոր գաղթականներ գնացեր են Ովկիանիա, Լիբիկէ, Լիդիւան կղզիները, և ուրիշ հեռաւոր տեղուանք: Յիսուն տարի չկայ որ Լոր Հոլանտան ու Վան Տեմենի երկիրը մէյմէկ ահագին անապատներ էին. գրեթէ ամենեւին արմտիք չկար անոնց մէջ, ու մէջի բնակիչները սոսկալի մարդակերութեամբ մէկզմէկ կը ջարդէին. իսկ հիմա անգղիացւոց գաղթականները այնչափ շատցեր են ան տեղուանքը, որ իրենց աշխատանքովը տարին մէկ միլիոն սթէւերնի վաճառականութիւն կընեն, որ 125,000,000 ղուրուշ կընէ. և իրենք ալ նոր գաղթականներ կը խրկեն ուրիշ ծովեղերեայ տեղեր ու կղզիներ: Չորս տարի հազիւ եղած է Լտելայիտէ քաղաքին հիմնարկութիւնը. հիմա հազարաւոր տներ ունի՝ եկեղեցիներով ու դպրոցներով, ու անբաւ ծախքով ալ նաւահանգիստը ապահովցընելու ետեւէ են:

Նովուն երեսը քսանը եօթը հազար կտոր նաւէն աւելի ունին անգղիացիք. անկէ զատ՝ ինը հարիւր շոգե-

նաւ, ասոնցմէ եօթանասունը տէրութեանն է, քառասունն ալ սոսկ պատերազմական: Լս շոգենաւերուն որը 500 որը 600 ձիու ուժ ունենալով, շատը կան որ տամըչորս օրուան մէջ Լտլանտեան ովկիանոսը կը կըտրեն կանցնին՝ ահագին փոթորիկներու յաղթելով: Լսոնցմէ ալ խոշոր շոգենաւեր շինուելու վրայ են բոլոր երկրթէ՝ 1000 ձիու ուժով. շոգենաւեր եղան աս տարիներս որ Լճերիկայէն տասը օրուան մէջ Լիդիւ հասան՝ ամենեւին անփաս: Լրսեն թէ մէկ ազգ մը չկայ որ ծովու վրայ այնպէս շուտով զօրք ժողվէ, տեղէ տեղ տանի, ցրուէ ու նորէն ժողվէ, ինչպէս անգղիացին. ցամաքի վրայ ալ նոյն ուժը կը ցուցնէ իր հարստութեան ուժովը: Երաւ է որ անգղիացւոց տէրութեան պարտքն ալ չափէ դուրս կերենայ. բայց քաղաքագէտներուն կարծիքով՝ ուրիշ տէրութեանց պարտքն ալ, իրենց հարստութեանը նայելով, նոյն համեմատութիւնն ունի:

Հարիւր տարի մը կայ՝ անգղիացիք այնպիսի մեծագործութիւններու ետեւէ են ու այնչափ միլիոններ կը ծախեն, որ աշխարհքիս մէջ նմանը չէ եղած. միայն հին եգիպտացւոց մեծագործութիւնը կընայ կըսեն ասոնց նման սեպուիլ, մէյմըն ալ իտալացւոցը՝ որով քանի մը հարիւր տարի առաջ այնպիսի եկեղեցիներով ու պալատներով զարդարեր են իրենց երկիրը: Բրիտանիային մէջ կամուրջներ կան որ երեսուն միլիոն ֆուանքով շինուած են. ինչպէս Վաթրլոյի կամուրջը. թումբեր կան որ յիսուն միլիոնի եղած են. անհամար շինուածքներ կան որ բոլոր թափծու երկրթէ են: Սրանցքներ փորուած են Լիդիային մէջ 1755էն ետքը՝ ինչուան իրեք հազար անգղիական մղոնի չափ տեղ. ասոնցմէ մէկը, որ Վալետոնեան ջրանցք կըսուի, 122 ոտք լայնութիւն ունի երեսը, յատակը 50, և խորութիւն է 20 ոտք. այնպէս որ մեծամեծ նա-

1 Գաղթական կըսուի ամբողջ ժողովուրդ մը որ օտար երկիր կերթայ կը բնակի:

ւեր ալ կրնան քալել մէջը: Սիայն
I սնտրայէն ինչուան Պիրմինկէմ շի-
նուած երկրթէ ճամբուն ամէն մէկ
փարսախը 3,100,000 ֆռանքէն աւելի
արժեր է. և որովհետեւ 45 փարսախ
է բոլորը, ըսել է թէ 139,500,000
ֆռանք գացեր է բոլորին. և սակայն
շինողները մեծ վաստակ ունին անկէ:
Պէտ Տարիւրաւոր երկրթէ ճամբա-
ներու առաջարկութիւններ կան՝ որ
փառլամէնթին որոշմանը կըսպասեն:
Թամիզ գետին տակի անցքը, որ Թլ-
նէլ կըսուի, թէ որ միայն ծախքին
կողմանէ մտածուի՝ քիչ ստրկով ե-
ղած կըսեպէն անգղիացիք. վասն զի
450,000 սթէւլին գացեր է, որ
2,250,000 ֆռանք կընէ: Օարմանա-
լին աս է որ գրեթէ բոլոր աս մեծա-
գործութիւններն ընողը տէրութիւնը
չէ, հասկա մասնաւոր ընկերութիւն-
ներ. ասոնք բացին նաեւ երկու մե-
ծամեծ համալսարաններ I սնտրային
մէջ, մէկը 1828ին, մէկալը 1829ին,
երկուքն ալ իրարու նախանձաւոր՝
մէկը մէկ ամէն բանի մէջ անցնիլ ջա-
նացող: Տարի մը առաջ նոր ընկե-
րութիւն մըն ալ հաստատուեցաւ որ
Բրիտանիայի բոլոր ծովեզերքը փա-
րոսներ՝ այսինքն լոյս տուող աշտա-
րակներ պիտի շինէ: Երկրագործու-
թիւնը այնչափ ծաղկած է հիմա Բրի-
տանիային մէջ որ ցորենը գրեթէ
տասն անգամ աւելի է 1780ին վրայ:
Հատ գաւառներ կան որ մէջի ձիերը,
եզները, ոչխարները, քսան՝ քսանը-
հինգ անգամ աւելի են հիմա քան
թէ ութսուն տարի առաջ: Սէկ խօս-
քով, անգղիացւոց տէրութիւնը գրե-
թէ բոլոր ծովերուն ճամբաները բռն-
ներ է, ու բոլոր ցամաքին վրայ մեծ
վաճառականութիւն տիրեր է: Եւ որ-
վորդը քանի կերթայ կարգէ դուրս
կերպով կըշատնայ. այնպէս որ հիմա
28,000,000 բնակիչ ունի, որ 1801ին
18,000,000 էր. մայրաքաղաք մը ունի
որ Եւրոպայի քանի մը մանր տէրու-
թիւններուն բոլոր բնակիչներէն աւելի
մարդաշատ է: Եւ հետեւներուն ու գիւ-

տերուն ամէն կողմանէ վերջի աստի-
ճանի ծաղկած ըլլալը յայտնի է. միայն
երկրթի ու հանքային ածուխի հան-
քովը գրեթէ 16,000 շոգեշարժ մե-
քենայ ունի որ 400,000 ձիու կամ
2,000,000 մարդու ուժ ըսել է: Թէ
հասարակաց և թէ առանձին մարդ-
կանց գործարաններուն համարները
չկայ: Եւ գղիացւոց վաճառականնե-
րը Եւրոպայի մէջ մէյմէկ մեծա-
մեծ իշխաններ են, Եւսիային մէջ
մէյմէկ թագաւոր: Պիտութիւն-
ները շատ օգտակար կերպով առաջ
գնացած են, կրթութիւնը շատ հաս-
տատուն կերպով. փառլամէնթին իշ-
խանութիւնն ու դատաստանը բոլոր
աշխարհք անուանի է, և բոլոր ազ-
գը աշխարհքիս ամէն բնակիչներուն
առջևը գրեթէ առաջին անունը ա-
ռած է:

Սիայն թէ զարմանալին աս է որ
Եւրոպայի մէջ մէկ տէրութիւն մը
չկայ որ մէջի աղքատները այնչափ շատ
ու խեղճ ըլլան և օր օրէ շատնան,
ինչպէս Եւգղիային մէջ: Եւթէ դուրս
բան մըն է ան ստակն որ տէրութիւնը
ամէն տարի կըբանեցընէ՝ աղքատաց
խեղճութիւնը թեթեւցընելու հա-
մար. օրինակ ըլլայ 1830ին, 1831ին,
ու 1832ին ցրուածն որ 172,000,000
ֆռանք է. աս ալ միայն տէրութեան
գանձէն ելածն է, թող մասնաւորաց
ողորմութիւնները. և սակայն աղքա-
տութիւնը սուլնալու վրայ է: Եւ
ղաքագէտները զանազան պատճառ-
ներ կուտան աս բանիս. տէրութիւն
ալ անդադար կըմտածէ կաշխատի
որ բուն պատճառները հասկընայ ու
դարման ընէ. անոր համար շատ բա-
րերարութեան ընկերութիւններ ալ
հաստատուեցան հոն, բայց դեռ մեծ
օգուտ մը չէ տեսնուած: Եւնք քա-
ղաքական սնտեսութեան վրայ եր-
բեմն երբեմն խօսած ատեննիս՝ աս
աղքատութիւն պատճառներն ալ քիչ
մը բացատրել կըջանանք: